

בנקת הקהילה

אנציקלופדיה של היישובים היהודיים למן היווסדם
ועד לאחר שואת מלחמת העולם השנייה

לקט

העורך: דב לוי

עורך משנה: יוסף רוזין

יד ושם

יד ושם • רשות הזיכרון לשואה ולגבורה
ירושלים תשנ"ו

(1838-1904), שהיה רב בני ובוז'דיק (ע"ע) ומחברם של הספרים "שפתי חן" (וילנה, תר"ס) ו"דברי חן" (פיוטרקוב, תרס"ד); ישראל-לייב פופס (1883-1912), סופר ועיתונאי ידוע.

הרב האחרון בני היה ר' נחום גרינקר.

כמה שבועות לאחר כיבוש ליטא בידי הגרמנים, ביוני 1941, הועברו יהודי בני אל מחוץ לעיירה. לפי אחת הגירסאות רוכזו קודם לכן יחד עם יהודי טלז (ע"ע) בכפר וישוויץ (ע"ע) ואחר כך הועברו למחנה גירול (Giruliai) ושם נרצחו בידי ליטאים מזוינים. לפי מקורות סובייטיים-ליטאיים נמצא אתר הרצח בכפרים שילישקס (Šiliškes) - בערך 3 ק"מ מצפון ליישוב ג'דונבה (Gadunavas) - או ביער טאוצ'יאיי (Taučiai), קילומטר אחד מדרום לגדונבה. (דב"ל)

איו"ש, אוסף קונויחובסקי 0-71, תיקים 36, 37. *Masines Žudynes Lietuvoje* (רציחות המוניות בליטא), ב', עמ' 408. *Naujienos* (שיקגו), 11 ביוני 1949.

נַוְיֹקַי Naujokai

כפר במחוז קרטינגה, בסביבות מיס'ד (ע"ע). במקום נמצא בית-קברות יהודי.

סקר כרטוגרפי של בתי-קברות יהודיים בליטא, 1990.

נַוְיֹזְ'רִיס Naujažeris

כפר במחוז טרוקי, בסביבות קוש'דר (ע"ע). במקום נמצא בית-קברות יהודי.

סקר כרטוגרפי של בתי-קברות יהודיים בליטא, 1990.

נַיִי־רָדְוִילִישׁוֹק Nemunėlio Radviliškis (ביידיש: נַיִי־רָדְוִילִישׁוֹק וגם: נעמונעליס-רָדְוִילִישׁוֹק) ראה גם: רדווילישוק ע"נ נְמוֹנְלִיס

עיירת נפה, השוכנת על שפת הנחל נְמוֹנְלִיס (Nemunėlis) במחוז בירז' שבצפון ליטא, סמוך לגבול לטביה. נ"ר נוסדה במחצית השנייה של המאה ה-16 בידי משפחת האצילים רדוויל. בתקופת השלטון הרוסי (1795-1915) השתייכה העיירה מבחינה מינהלית לפלך וילנה ולאחר מכן לפלך קובנה. בשנת 1859 התגוררו בה 193 תושבים;

בשנת 1897 - 637. החל מן המחצית השנייה של המאה ה-19, וגם בתקופת ליטא העצמאית (1918-1940), שימשה נ"ר מרכז נפה. בתחילת שנות ה-20 הוקם בעיירה ארגון קהילתי יהודי חילוני, שנעזר רבות במיניסטרוני היהודי שבקובנה. לפי המפקד משנת 1923 נמנו בני"ר 723 תושבים, מהם 205 יהודים. רובם עסקו בחנוונות, במסחר ובמלאכה. בשנת 1931 היו בני"ר, בבעלות יהודים, 2 בתי-מסחר בתבואות, בית מסחר אחד בפשתן, 2 שסחרו בבהמות, 3 חנויות בדים ועסק אחד של תובלה. כמו-כן היו בני"ר טחנת-קמח אחת ומפעל לייצור סוכריות בבעלות יהודים. בשנת 1939 היו בעיירה 11 טלפונים, מהם היו 2 של יהודים.

הרב בני בעת ההיא היה ר' חיים סמילג.

בתקופת השלטון הסובייטי (1940-1941) חלו תמורות מרחיקות לכת בחיי הכלכלה והחברה. חלק מן המפרנסים היהודיים התקבלו לעבודה במוסדות ממלכתיים. לאחר שפרצה המלחמה בין גרמניה לברית-המועצות, ביוני 1941, השתלטו על נ"ר לאומנים ליטאיים. עוד לפני שהגיעו הגרמנים למקום אסרו הליטאים את כל העובדים במוסדות הסובייטיים. באוגוסט 1941 נרצחו 15 המשפחות היהודיות שחיו בני"ר באכזריות רבה ולאחר עינויים ממושכים. הקורבנות נקברו ביער סְקַמְרַקַי (Skamarakai), במרחק קילומטר אחד מנ"ר לכיוון היער של בירז'. לפי עדות שמסר אחד הרוצחים במשפט שנערך נגדם לאחר המלחמה (ב-9 באוקטובר 1945) נרצחו אז 8 קומוניסטים ו-70 אזרחים (כלומר יהודים) ובהם גברים, נשים וילדים. אלה האחרונים (עד גיל 6) הומתו כמכות בקתות הרובים או בהטחת ראשיהם באבנים.

ייו"א, תיקים 1123-1129.

Masines Žudynes Lietuvoje (רציחות המוניות בליטא), ב', עמ' 120, 291.

נַיִישְׁטוּט-טוֹרִיג Žemaičiu Naumiestis (ביידיש: נַיִישְׁטאַט-טאוֹרִיג וגם: נַיִישְׁטאַט-סוֹגִינט; ברוסית: Aleksandrovsk, Aleksandria) עיירת נפה במחוז טווריג.

השנה	כלל האוכלוסייה	יהודים	באחוזים
1860	1,600	רוב יהודי	..
1897	2,445	1,438	59
1923	1,771	664	37
1940	2,000	בערך 120 משפחות	

ההדדית מפותחת. כאשר נערך פוגרום בעיר ניז'ני נובגורוד, ביולי 1884, ובמהלכו נרצחו יהודים, נערכה בנ"ט מגבית למען שארי הנרצחים. גם בין יוצאי העיירה בדרום-אפריקה נאסף סכום כסף נכבד שנשלח ליעדו באמצעות הרב של קובנה, ר' יצחק אלחנן ספקטור. בתקופה זו פעלו בנ"ט רופא יהודי (ד"ר פאול ולק) ורוקח יהודי (יוליאן ויינשטיין). שניהם עשו רבות למען החולים והעניים בעיירה.

כשפרצה מלחמת העולם הראשונה נכבשה כאמור נ"ט בידי הצבא הגרמני. הגרמנים הביאו לעיירה נוער יהודי מפולין והפכו את בתי-התפילה למחנה עבודה עבורם. המחנה היה מוקף גדר תיל והיהודים הועסקו בעבודות כפייה שונות. התנאים במחנה היו גרועים מאוד. שררו בו רעב ומחלות. יהודי נ"ט עזרו לשבויים כפי יכולתם, למרות שנאסר באיסור חמור לקיים קשר עם הכלואים.

בתקופת ליטא העצמאית

בשנות ה-20 המוקדמות נבחר בנ"ט, על-פי חוק האוטונומיה ליהודים, ועד קהילה בן 9 חברים. הוועד פעל באמצעות ועדות משנה ברוב תחומי החיים היהודיים בעיירה והתקיים עד סוף שנת 1925.

בתקופה זו היו בנ"ט בערך 200 משפחות יהודיות. היהודים התפרנסו בעיקר ממסחר וחלק מהם ממלאכה. בגלל הקרבה לגבול הגרמני יוצאו מכאן לחוץ-לארץ סוסים, אווזים, פשתן, ביצים ותוצרת חקלאית אחרת ומשפחות יהודיות רבות התפרנסו מכך, אף-על-פי שהיצואנים העיקריים היו גרמנים מקומיים. על-פי סקר ממשלתי מ-1931 היו 22 מכלל 33 החנויות בנ"ט בידי יהודים (63%), על-פי הסיווג הבא:

הענף או סוג העסק	בסך הכל	בבעלות יהודים
מכולת	2	0
אטליזים וסחר בהמות	7	4
מסעדות ובתי מרזח	8	4
בגדים, פרוות ומוצרי טקסטיל	3	2
עורות ונעליים	2	1
סדקית וכלי בית	1	1
תרופות וקוסמטיקה	1	1
שעונים ותכשיטים	2	2
שונות	9	7

על-פי אותו סקר היו בבעלות יהודים בנ"ט תחנת הכוח, מסרקת צמר ומאפייה. בשנת 1937 פעלו בעיירה 25 בעלי-

נ"ט שוכנת כחבל ז'מוט שבמערב ליטא, ליד הנהר שוסטה (Šusta), בערך 2 ק"מ מגבול פרוסיה המזרחית ו-35 ק"מ מצפון-מערב לעיר המחוז טווריג (ע"ע). עד מלחמת העולם הראשונה היה שמה נישטוט-סוגינט. נ' נזכרת כבר בשנת 1650 בספרי בית המשפט לענייני קרקעות. בשנת 1750 הוענקו לעיירה פריווילגיות מסחריות. בשנת 1792 קיבלה נ"ט זכויות של שלטון עצמי. בשנת 1795, אחרי חלוקת פולין, עברה נ' לשלטון רוסיה ושמה הוסב לאלכסנדרובסק (Aleksandrovsk). העיר צורפה לפלך וילנה ומשנת 1843 — לפלך קובנה. במחצית השנייה של המאה ה-19 התפתחה העיירה מאוד. קרבתה לגבול גרמניה וקיום תחנת מכס בתוכה נתנו דחיפה למסחר. בנ"ט היו מחסני סחורות, 30 חנויות ובתי מרזח, 3 טחנות קמח, 3 מפעלים לעיבוד עורות ועוד.

בשנת 1914, עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, נשרפו רוב בתי נ"ט ותושביה ברחו ממנה בגלל קירבתה לחזית. משנת 1914 עד שנת 1918 שלט בנ"ט הצבא הגרמני. כאשר הוקמה מדינת ליטא העצמאית לאחר מלחמת העולם הראשונה מסרו אותה הגרמנים למדינת ליטא והוחזר לה שמה הישן Žemaičiu Naumištis, כלומר העיר החדשה של ז'מוט.

היישוב היהודי עד אחרי מלחמת העולם הראשונה

יהודים התיישבו בנ"ט בתחילת המאה ה-17. הם התפרנסו בעיקר ממסחר בתבואה ובפשתן עם מְמָל, קניגסברג והמבורג. מלבד זאת היו בבעלותם חנויות. כמה משפחות עסקו בגידול ירקות.

במשך השנים הקימו היהודים בנ"ט בית-כנסת ובית-מדרש. בין הרבנים שכיהנו בנ"ט היו: ר' אברהם ב"ר שלמה-זלמן, אחי הגר"א, מחבר הספר "מעלות התורה" (קניגסברג, תרי"א); בנו, ר' אליהו ב"ר אברהם; בנו של זה, ר' שלמה זלמן ב"ר אליהו; ר' יעקב בנדטמן; ר' אליעזר יהושע שפירא (משנת 1898).

הרעיון הציוני התחיל להכות שורשים בנ"ט בשנות ה-80 של המאה ה-19. בסוף שנת 1884, במלאות 100 שנה לשר משה מונטפיורי, כיבדו בנ"ט העולים לתורה בתפילת "מי שבירך" את השר והרימו את תרומתם ליישוב ארץ-ישראל. הכסף שנאסף הועבר למערכת "המליץ" כדי שיישלח לארץ-ישראל. בנ"ט היו גם מתנגדים רבים לציונות. באותן שנים היגרו מאות יהודים מנ"ט לדרום-אפריקה, לאנגליה ולארצות-הברית. היו גם כאלה שחזרו לעיירה אחרי שהייה של כמה שנים בדרום-אפריקה והביאו עמם הרבה כסף.

גם בנ"ט, כמו ברוב קהילות ישראל, היתה העזרה

מלאכה יהודים: 6 חייטים, 4 סנדלרים, 4 קצבים, 2 פחחים, אופה, כובען, נגר, ספר, שען ו-4 אחרים. הבנק העממי (פאָלקסבאנק), שנוסד בשנת 1925 והתקבל לאיגוד הבנקים העממיים בליטא בשנת 1930, מנה 102 חברים. מוסד זה תרם רבות לחיי הכלכלה בעיירה. מתוך 40 מנויי טלפון שהיו בני' בשנת 1939 היו 10 של יהודים.

ילדי העיירה למדו בבית-הספר העברי המקומי ורבים מהם המשיכו את לימודיהם בבתי-הספר התיכוניים העבריים וכישיבות שבערים הסמוכות. בני'ט היה גם "חדר" אך למדו בו רק מעטים. בני'ט היתה ספרייה ובה כמה מאות ספרים ביידיש ובעברית. לעתים התקיימו בני'ט הצגות חובבים שהעלו בני העיירה.

בית-הכנסת ("השול") שנושרף בשנת 1914 הוקם מחדש כבית חומה מפואר בעזרת תרומתו של יליד נ"ט בדרום-אפריקה סמי מארקס, שתרם למטרה זו 1,000 ליש"ט. היוזמה יצאה מן הרב ר' יעקב משה ל'סין, שהיה גם רבה האחרון של נ"ט. ב"שול" התפללו רק בקיץ, משום שבחורף היה שם קר. בבית-המדרש התפללו בעלי הבתים, רובם יודעי תורה ושם למדו בערבים דף גמרא. נוסף על אלה היה בני'ט גם בית-תפילה (קלויז) של בעלי המלאכה שהפכוהו לבית ועד חברתי. נוסף על התפילה למדו בו פרק ב"עין יעקב". חלק מצעירי נ"ט היו מאורגנים ב"תפארת בחורים", אגודה ששמה לה למטרה לעסוק בלימוד תורה ובפעילות ציבורית וחברתית.

מוסדות הסעד שהיו בעיירה עזרו לכל נצרך. פעלו בה החברות "לינת צדק", "גמילות חסדים" ואגודות "עזרה" ו"עדת ישראל", שהתחרו ביניהן על ניהול ענייני הקהילה. רבים מיהודי נ"ט תמכו ברעיון הציוני ובעיירה היו אוהדים לכל המפלגות הציוניות. בבחירות לסיים הליטאי הראשון, שנערכו באוקטובר 1922, הצביעו לרשימה הציונית 161 איש, ל"אחדות" — 105 ולדמוקרטים — 3. להלן תוצאות הבחירות לקונגרסים הציוניים:

המגביות לקרן הקיימת לישראל, לקרן היסוד ולקרן תל חי. בשנת 1923 היה בני'ט קיבוץ עירוני של "החלוץ". רבים מבני הנוער היו מאורגנים גם בסניף של "מכבי", שהיתה בו קבוצת כדורגל והתקיימו במסגרתו חוגים לאתלטיקה קלה.

היחסים בין היהודים ובין הרוב הליטאי היו תקינים פחות או יותר רוב הזמן. אבל באמצע שנות ה-30 הוקם בני'ט סניף של איגוד הסוחרים הליטאיים, "ורסלאס". המטרה היתה להוציא את המסחר מידי היהודים. במרס 1936 (אדר תרצ"ו) נעשה בני'ט ניסיון לפרוע ביהודים, בעקבות עלילת דם, אבל המשטרה דיכאה אותו בעודו באיבו. במאי 1939, בעת שהתקיים בני'ט יריד, פרצו התפרעויות נגד היהודים. נופצו שמשות בבתי יהודים וגם בבית-המדרש. השלטונות התערבו ו-21 ליטאים נענשו עוד באותו חודש: 18 מהם נשלחו למחנה עבודה ועל 3 הוטל קנס כספי. בעקבות אירועים אלה וגם בשל סיבות נוספות ירד מספר היהודים בני'ט עד ל-120 משפחות בלבד. יהודים רבים היגרו לדרום-אפריקה ולארצות-הברית. בני הנוער עלו לארץ-ישראל.

בני'ט נולדו סמי מארקס, לימים מיליונר בדרום-אפריקה, ידיד של נשיא דרום-אפריקה פאול קרוגר וסנטור. מארקס סייע כאמור בשיקומו של בית-הכנסת בני'ט; נ"ד הופמן היה כתב ב"המליץ" ואחר כך חלוץ העיתונות היהודית בדרום-אפריקה; שמואל תלפיות עסק בעבודה חינוכית במונטריאול, היה כתב העיתונים "המליץ", "הצפירה", "הצופה" ו"הזמן" ופרסם מאמרים רבים ב"קענעדער אדלער"; ר' אליהו רגולר היה רב בכמה קהילות בליטא; ר' שלמה זלמן אָבֶל, ממייסדי ישיבת טלז.

בעת מלחמת העולם השנייה ואחריה עם סיפוח ליטא לכרית-המועצות בקיץ 1940 הולאמו גם בני'ט מפעלי התעשייה ורוב התנויות הגדולות. הספקת

קונגרס מס'	השנה	סה"כ שקלים	סה"כ קולות	א"י העובדת		רביזור-ניסטים	ציונים כלליים		מדינתיים	מזרחי
				צ"ס	צ"צ		א'	ב'		
ט"ו	1927	30	24	14	2	—	2	—	—	6
ט"ז	1929	186	19	—	5	1	3	—	—	10
י"ז	1931	..	34	17	3	5	1	—	3	8
י"ח	1933	..	146	52	—	39	8	—	13	44
י"ט	1935	..	246	112	—	—	1	16	13	104

מבין תנועות הנוער הציוניות פעלו בני'ט "החלוץ", "החלוץ הצעיר" ובית"ר. חברי תנועות אלה קיימו את

הסחורות הלכה והצטמצמה ועקב כך האמירו המחירים. המעמד הבינוני, שהיה ברובו יהודי, נפגע קשה ורמת

מנ"ט שנחטפו למחנה היידקרוג. משפחת ברלוביץ, אחת המשפחות המעטות שהצליחו לברוח עם פרוץ המלחמה לרוסיה, חזרה עם סיום הקרבות לנ"ט ושם נהרגו 3 מבניה כתוצאה מפיצוץ ביתם בידי לאומנים ליטאיים. הנשארים ועוד כמה מבני העיירה שחזרו מברית-המועצות הקימו במאמצים גדולים מצבה על קבר האחים ועליה כתוב: "פה נחים אזרחי ברית-המועצות שנרצחו בידי הנאצים". במרתף השואה שבהר ציון בירושלים קבעו יוצאי נ"ט בארץ לוח זיכרון לקהילתם.

(י"ר)

איו"ש, אוסף קוניוחובסקי 71-0, תיקים 4, 16; M-1/E-1619.
 אצ"מ, תיקים 55/1788, 55/1701, 13/15/131, Z-4/2548.
 ייו"א, אוסף קהילות ליטא, תיק 1532, דפים מס' 815-63819, 63797, 63804, 63808, 610-69607.
 גאטליב, אהלי שם, עמ' 365.
 עיירתנו ניישטוט (ע"י טברג), בהוצאת ועד יוצאי ניישטוט בישראל, התשמ"ב.
 די אידישע שטימע (קובנה), 13.1.1928, 28.3.1930, 3.3.1936, 4.3.1936, 5.5.1939, 8.5.1939, 12.5.1939, 16.5.1939.
 דאָס וואָרט (קובנה), 5.5.1939.
 דער אידישער קאאפעראטאר (קובנה), מס' 2-3, 10, שנת 1930.
 המליץ (סנט פטרבורג), 26.3.1883, 27.10.1884, 28.7.1884, 7.12.1884, 7.9.1886, 12.9.1886.
 פאָלקסבלאט (קובנה), 25.4.1939.

ניישטוט-פּוֹנִיבֶז (נקראת גם נובומיֶסט Naujamiestis וגם Karaimu Naumiestis. בפולנית: Novamiesto)

עיירה במחוז פוניבז שבמרכז ליטא. במרחק 15 ק"מ מדרום-מערב לעיר המחוז פּוֹנִיבֶז (ע"ע), על הגדה הימנית של הנהר נְוֶזְיֶיס (Nevežys). תחילתה של העיירה באחוזה בשם נ"פ, שהשתייכה מאז המאה ה-16 למשפחת האצילים וולוביץ, לאחר מכן למשפחת רדזיוויל ולבסוף למשפחת קרפ. במאות ה-16 וה-17 התגוררו בנ"פ קראים רבים ולימים התרכזו בה עד 45% מכל הקראים שחיו בליטא. באותו זמן היתה נ"פ למעשה המרכז של העדה הזאת בכל ליטא. אחד ממנהיגיהם, יצחק בן אברהם (1533-1593), בעל הספר "חזוק אמונה", נשא בתארים של אב בית-דין, מורה-צדק ומורה הלכות. במחצית הראשונה של המאה ה-18 נפגעו רבים מאוד מבני העדה הקראית ממגיפות (בשנים 1710 ו-1755) וגם מן השריפה הגדולה שפקדה את העיירה בשנת 1751. בשנת 1786 נפגעו קשות מבצורת. עקב כל אלה נדחקו הקראים גם מעמדותיהם במישור הכלכלי והקהילתי ובמקומם התחזקו היהודים (הרבניים). האחרונים קיימו בעיירה קהילה מאורגנת סביב

חיי הלכה וירדה. כל המפלגות הציוניות ותנועות הנוער פוזרו. מוסדות החינוך והתרבות העבריים נסגרו.
 ב-22 ביוני 1941, בשעה 5 בבוקר, נכנס הצבא הגרמני לנ"ט. ממעונות הקצינים הסובייטיים נפתחה על הגרמנים אש ו-14 חיילים גרמניים נהרגו. בתגובה עצרו הגרמנים מספר רב של גברים יהודיים וכלאו אותם בכנסייה הלותרנית שבמקום. רק לאחר שהתייצב הכומר הליטאי בפני הגרמנים והעיד שהיהודים חפים מפשע, התירו להם לחזור לבתיהם. בשבועות הראשונים לכיבוש הועסקו היהודים בעבודות שונות. הם טאטאו רחובות בעיירה ותיקנו כבישים. יהודים רבים עבדו במאפיית שדה גדולה שהפעילו הגרמנים. בראשית יולי נצטוו כל היהודים לנטוש את בתיהם ולהתרכז במספר בתים ברחוב החזירים, רובע מוזנח ליד הנהר שוסטה. זה היה הגטו של יהודי נ"ט.

בשבת, כ"ד בתמוז תש"א (19.7.1941), נצטוו כל הגברים מגיל 14 ומעלה להתייצב בחצר בית-המדרש. שם הפרידו את הזקנים והחולים, בערך 70 איש, ואת היתר, 27 במספר, העלו על משאיות ועמדו להובילם לכיוון הגבול הגרמני. על-פי בקשתם הרשו להם אנשי הס"ס לקחת בגדים חמים מבתיהם. באותו ערב הם הגיעו להיידקרוג (ע"ע), בערך 15 ק"מ מנ"ט ושם הכניסו אותם למחנה עבודה. באותו יום נרצחו ליד גיא שאודוויצ'י (Šiaudvičiai) כל הזקנים מנ"ט ומניינֶוֹטָה (ע"ע) השכנה. במחנה בהיידקרוג היו יהודים נוספים שהובאו מעיירות אחרות. בין אנשי הס"ס ומנהלי העבודה היו ליהודי נ"ט מכרים ואף ידידים. אבל אלה התנכרו להם כעת ואף הרבו להרע להם. היהודים במחנה עבדו עבודת פרך וסבלו מרעב והתעללויות. הנשים שנשארו בגטו הובלו לעבודה אצל האיכרים בסביבה. יום אחד, לפי ההשערה היה זה בד' בתשרי (25.9), הובילו את כולן לשאודוויצ'י ושם רצחו אותן. הגברים היהודיים הוחזקו במחנה היידקרוג במשך יותר משנתיים. במשך הזמן הזה רצחו הגרמנים חלק מהם. בסוף יולי 1943 הועברו היתר לאושוויץ. בו ביום (א' באב תש"ג) בוצע בהם מיון ו-99 איש הוכנסו לכבשנים, ביניהם היו כמה מיהודי נ"ט. באוקטובר 1943 הוצאו מאושוויץ אלפי אנשים ובתוכם שרידי יהודי נ"ט והועברו לוורשה, שם הועסקו בפינוי ההריסות של הגטו החרב. מצבם החומרי והסניטרי היה בכל רע ופרצה שם מגיפת טיפוס שהפילו חללים רבים. בהתקרב החזית לוורשה, בקיץ 1944, הועברו חלק מהם לסביבת מחנה דאכאו וחלק הושארו במקום והועסקו בפיצוצים. רק יחידים מיהודי נ"ט שנשארו בוורשה שוחררו בידי הצבא האדום. אחרים, שהועברו לבוריה, שוחררו בידי חיילי הצבא האמריקני. בסך הכל נשארו בחיים 7 יהודים